

АГРАРНИЙ СЕКТОР РЕГІОНУ В УМОВАХ РІЗНИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто сучасний стан розвитку аграрного сектора економіки в регіоні, обґрунтовано шляхи підвищення його ефективності на перспективу.

We consider the current state of development of the agricultural sector in the region, the ways to improve its performance in the future.

Ключові слова: ефективність, валова продукція, ціноутворення, продуктивність тварин, товарна продукція, кооперація, інтеграція.

Keywords: efficiency, gross product, pricing, animal productivity, commodity production, cooperation, integration.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Аграрний сектор Тернопільської області є одним з найважливіших сфер виробничої діяльності регіону. На цей сектор припадає понад 80 % виробництва валової продукції. За останні роки виробництво сільськогосподарської продукції має тенденцію до стабільного зростання. Однак, незважаючи на збільшення виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції на сьогодні виробництво м'ясо-молочної продукції, цукру, овочів не задовольняє потреби населення країни.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблемам розвитку аграрного сектора економіки присвячені наукові праці вчених економістів-аграрників, зокрема В. Г. Андрійчука, В. І. Бойка, П. І. Гайдуцького, Т. Г. Дудара, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. П. Ситника, А. М. Стельмащука, В. В. Юрчишина, О. М. Онищенко, М. К. Пархомця, О. М. Шпичака та ін. Ці наукові праці мають велике значення для розвитку аграрного сектору економіки, але проблеми удосконалення організаційних форм господарювання в конкретних регіонах потребують дальшого вивчення та реалізації практичних заходів.

Мета статті полягає в подальшому обґрунтуванні та організаційному удосконаленні нових форм господарювання в умовах ринкових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку 1990-х років Тернопільська область спеціалізувалася на виробництві зерна, цукрових буряків та м'ясо-молочної продукції. В усіх регіонах функціонували тваринницькі комплекси, а при цукрових заводах були організовані міжгосподарські відгодівельні комплекси з виробництва яловичини. Розпад великих аграрних підприємств негативно позначився на виробництві цукру, овочів, молока та м'яса.

Посівні площі цукрових буряків зменшилися з 107 тис. га в 1990 р. до 60 тис. га в 2011 р., а кормових культур з 313 тис. га до 67 тис. га. Відповідно зменшилося виробництво цукрових буряків – із 3310 тис. до 1988 тис. т, а виробництво картоплі та овочів у сільгосп підприємствах зменшилося відповідно з 356 тис. до 82 тис. т та з 100 тис. до 27 тис. т.

Поголів'я ВРХ за цей період зменшилося із 644 тис. до 29,4 тис. голів у сільгосп підприємствах, а в господарствах населення – з 286 тис. до 155 тис. голів. За останніх 10 років чисельність ВРХ у селянських господарствах області зменшилася на 99 тис. голів, або на 38%. Характерно те, що кількість домогосподарств, які не утримують худоби, зростає, а на початок 2011 р. кожен другий двір не мав корови, кожен четвертий – не мав птиці.

Із 2005 р. виробництво сільськогосподарської продукції стабілізувалось і помітна тенденція до його зростання.

Таблиця 1

**Валова продукція сільського господарства за категоріями господарств
(постійні ціни 2010 р., млн. грн.)**

Продукція сільського господарства	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2010 р.	2011 р.
1	2	3	4	5	6
Всі категорії господарств	5273	5267	6019	5825	7295
у т.ч. продукція рослинництва	3258	3178	4134	3875	5379
продукція тваринництва	2015	2089	1885	1950	1916
Вироблено продукції на 1 особу, грн.	4572	4721	5492	5362	6740
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	503	534	624	604	755
Сільськогосподарські підприємства					
Вся продукція сільського господарства	1416	1535	2578	2381	3262
у т.ч. продукція рослинництва	1184	1346	2331	2067	2912
продукція тваринництва	232	189	246	314	349
Господарства населення	3856	3731	3441	3443	4032
у т.ч. продукція рослинництва	2073	1831	1802	1808	2466
продукція тваринництва	1783	1900	1638	1635	1566

Із виробництва валової продукції на душу населення Тернопільська область займає 10 місце серед інших регіонів. Варто зазначити, що з виробництва валової продукції домінуюче місце належить господарствам населення.

Якщо в 1990 р. частка продукції населення становила 36,6 %, то в 2010 р. – 55,3 %. Нині в області є 415 діючих підприємств та 578 фермерських господарств. У їх користуванні – 519 тис. га сільськогосподарських угідь.

В області переважають невеликі сільськогосподарські підприємства (58%), які мають в користуванні менше 100 га сільгоспугідь, а кожне третє господарство обробляє менше 20 га землі. Біля 4% аграрних підприємств зосередили в себе половину сільськогосподарських угідь, з яких 7 агроформувань мають у користуванні понад 10 тис. га землі кожне.

За структурою аграрних підприємств 17,1% складають господарські товариства, 20,8% – приватні підприємства, 55,7% – фермерські господарства, 0,3% – виробничі кооперативи, 0,4% – державні підприємства, 5,7% інші форми господарювання. Основними виробниками сільськогосподарської продукції в області є сільгосп підприємства та дрібні селянські господарства.

Структура виробництва основних сільськогосподарських культур характеризується збільшенням частки продукції, виробленої в сільгоспідприємствах.

Таблиця 2

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції за категоріями господарств (тис. т.)

Продукція	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2010 р.	2011 р.
Сільськогосподарські підприємства					
зернові культури	517	704	1213	948	1471
цукрові буряки	730	839	1172	1352	1762
ріпак	10	24	153	95	104
картопля	15	25	31	56	82
овочі	8	7	30	15	27
Господарства населення					
зернові культури	223	339	384	312	411
цукрові буряки	472	636	231	202	226
картопля	1027	656	756	774	1164
овочі	132	137	175	178	225
Фермерські господарства					
зернові культури	18	73	145	104	163
цукрові буряки	35	60	223	224	222
картопля	8,0	16	21	44	69
овочі	0,6	0,6	2	3	6,4

Дані таблиці свідчать про те, що понад 80% виробництва зерна і цукрових буряків зосереджено в сільгоспідприємствах, а понад 92% картоплі та овочів виробляють у приватних селянських господарствах. Фермерські господарства виробляють 4,5% валової продукції від загального обсягу, в тому числі 8% зерна і 14% цукрових буряків.

Значні зміни відбулися в структурі чисельності худоби за категоріями господарств. Кількість поголів'я ВРХ в сільгоспідприємствах у 2000 р. становила 34,2% загальної чисельності, в тому числі корів – 19,6%, а на початок 2011 р. їх питома вага зменшилася відповідно до 14,6% та 8%.

Господарства населення утримують 85% ВРХ, в тому числі 92% корів, 70% свиноголів'я та 82% птиці. Поголів'я худоби в фермерських господарствах складає менше одного процента. Таким чином, аналіз виробництва сільськогосподарської продукції свідчить, що в регіоні склались три основних форми господарювання в аграрному секторі: сільгоспідприємства, фермерські господарства та приватні господарства селян.

До 1990 р. в області переважало крупно товарне виробництво, а саме: колективні та державні аграрні підприємства, в яких була велика кількість техніки, транспортних засобів, ремонтні майстерні та кваліфіковані кадри. Крім цього на селі працювали підсобні підприємства та промисли, які створювали додаткові робочі місця. Нині ми можемо коментувати, що аграрна реформа, яка була необґрунтована і проведена наспіх, знищила село, позбавила людей роботи та соціального захисту.

Основні виробничі засоби повністю зносилися і їх не оновлювали роками, а нестача органіки, міңдобрив призвели до зниження родючості ґрунту. Це вплинуло на зменшення виробництва цінних продовольчих товарів – цукру, м'яса, молочних продуктів, овочі та фруктів.

Закриття переробних підприємств, знищення поголів'я тварин перетворили аграрний сектор у найбільш занедбану галузь. Неправильна цінова політика негативно вплинула на економіку аграрних підприємств, де закупівельні ціни на зерно, молоко, м'ясо у 5-8 разів нижчі, ніж відпускні ціни у споживчій кооперації, а ціни на промислову продукцію у 6-7 разів випереджають зміну цін на сільськогосподарську продукцію.

Внаслідок такої цінової політики селяни позбавлені можливості придбати техніку за власні кошти. Для подолання кризи в аграрній сфері виробництва необхідно перейти до нових методів господарювання, впровадження ресурсозберігаючих технологій на основі спеціалізації та концентрації, створення крупних аграрних підприємств оптимальних розмірів з врахуванням місцевих умов та залученням селян до виробництва.

Суттєвої перебудови потребує галузева структура підприємств і, насамперед, малих за розмірами господарств. Найефективнішою формою господарювання в регіоні є крупно товарні підприємства середніх розмірів – 2000-3000 га сільськогосподарських угідь. Вони мають кращі можливості для ефективного використання виробничих ресурсів та впровадження досягнень НТП.

Великої ефективності домагаються ті підприємства, в яких поєднують рослинницькі й тваринницькі галузі. Це – господарства зерново-скотарського напрямку, буряково-молочного напрямку, картопляно-свинарського та інших. Нині у сільськогосподарських підприємствах рослинництво у структурі валової продукції становить 89%, а продукція тваринництва – 11%, в той час, як у селянських господарствах продукція рослинництва – 61%, а тваринництва – 39%. Реформовані аграрні підприємства в регіоні умовно можна поділити за розмірами сільгоспугідь на малі до 1000 га і 200 корів, середні – від 1001 до 2000 га і 400 корів та великі понад 2000 га і 600 корів.

У таких господарствах доцільно спрямувати галузеву структуру на збільшення частки продукції молочного скотарства до 40%, а на 100 га сільгоспугідь утримувати не менше 20 корів, виробляти 800 ц молока. Молочне скотарство варто поєднувати з вирощуванням зернових культур та цукрових буряків. У структурі посівних площ кормові культури мають становити не менше 25-30%, за рахунок розширення посівів багаторічних трав, зернобобових та коренеплодів.

З метою розвитку молочного скотарства та державної підтримки галузі необхідно розробити прогностні показники розвитку тваринництва на державному, обласному, районних рівнях та в спеціалізованих господарствах, у т. ч. плани реалізації продукції в державні ресурси через переробні підприємства.

У господарствах з виробництва свинини доцільно довести товарне виробництво м'яса до 35-40% у структурі товарної продукції. Виробництво свинини можна поєднати з вирощуванням зернових культур та картоплі.

Фермерським господарствам необхідно мати 2-3 головні галузі, в т. ч. тваринництво, а їх оптимальні розміри доцільно довести до 300-400 га за рахунок пайової участі селян.

Розвивати дрібні селянські господарства необхідно на основі кооперації в різних сферах: виробничій, обслуговуючій, заготівельній. Сільськогосподарська

кооперація дає змогу виробникам продукції згуртувати власні зусилля для підприємницької діяльності в галузях виробництва, переробки та реалізації продукції.

Кооперація селян – вагомий засіб залучення їх до трудової участі та управління виробництвом, що сприятиме створенню робочих місць на селі. Без обслуговуючих кооперативів неможливе нормальне функціонування селянських господарств. Так, у скандинавських країнах частка кооперації в збуті сільськогосподарської продукції складає 70-80%, а в Японії – 90%. Висока вага кооперації в постачанні господарствам промислових засобів виробництва.

Перспективним напрямом розвитку сільськогосподарських кооперативів є процеси їх вертикальної інтеграції за сферами впливу, асортиментом наданих послуг. Такі кооперативи спеціалізуються на виробництві та реалізації молока і продуктів його переробки, зерна, насіння, олійних культур, цукру, овочів та інших.

На жаль, кооперативна форма організації діяльності в АПК занедбана. Старі принципи організації такої діяльності не здатні забезпечити належних результатів господарювання, а нові гальмуються загальною кризою в країні й тим, що їх не підтримують державні органи. Створення кооперативних форм господарювання на селі дасть змогу вивести аграрний сектор економіки з кризового стану.

Важливе значення для економіки регіону має розвиток цукробурякового виробництва та необхідність повернути втрачені позиції області з виробництва цукру. Найвагомішими районами виробництва цукрових буряків мають бути ті, де розміщені цукрові заводи. Це Гусятинський, Чортківський, Кременецький, Збаразький, Лановецький, Козівський та інші. В господарствах цих районів доцільно розширити посівні площі цукрових буряків, що дасть змогу зменшити затрати на перевезення сировини. Це мають бути великотоварні господарства зерно-бурякового напрямку з розвиненим скотарством.

Розрахунки показують, що в перспективі господарства області можуть розширити посіви цукрових буряків до 72 тис. га і виробляти не менше 2520 тис. т. цукросировини при середній урожайності 35-40 т/га.

Така кількість цукросировини повністю забезпечує виробничі потужності цукрових заводів в оптимальні строки роботи на 60-70 робочих днів. Для цього необхідно збалансувати виробничі потужності заводів з сировинними ресурсами, враховуючи специфіку кожного району.

Важливим фактором дальшого розвитку буряківництва є удосконалення виробничих відносин між бурякосіючими господарствами та цукровими заводами. Нині ці відносини базовані на основі договору і купівлі. Форми інтеграції є різноманітні, але ми вважаємо тепер найдієвішими щодо оптимального використання ресурсів агропромислові об'єднання.

Це вища форма інтеграції, де в технологічному комплексі поєднується вирощування цукросировини, зберігання та переробка, реалізація продукції та використання відходів. Для раціонального використання відходів цукрового виробництва (жом, меляса) доцільно створити при заводах комплекси з відгодівлі ВРХ, підсобні промисли та цехи переробки меляси. Підсобні промисли сприятимуть комплексному використанню виробничих ресурсів заводів та створенню робочих місць.

Розвиток форм господарювання в аграрному секторі економіки неможливий без державної підтримки. На це має бути спрямована законодавча та фінансова політика держави. Нині назріло питання удосконалення форм управління в аграрному

секторі. Для цього необхідна корінна перебудова роботи обласних та районних управлінь сільського господарства.

Для цього в управліннях доцільно створити групи організаторів виробництва, за якими закріпити відповідні території господарств з наданням контрольних функцій та відповідальності. В кожному районі доцільно визначити окремі господарства з виробництва насіння та розведення племінної худоби. Спеціалісти районних управлінь мають контролювати раціональне використання землі та інших ресурсів, розвиток сільських територій і впровадження прогресивних форм господарювання.

Висновок. Таким чином, з викладеного можна зробити висновок, що Тернопільська область має всі можливості для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Для цього необхідно поєднати всі фактори, які впливають на дану галузь. На нашу думку, до них належать розвиток кооперації та спеціалізації, впровадження науково-технічного прогресу, створення робочих місць та соціального захисту села.

Література

1. *Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку.* – К.: ННЦ, ІАЕ, 2005. – 292 с.
2. *Дусановський С. Л. Агропромисловий комплекс України в ринкових умовах.* Тернопіль, вид. «Тайп», 2009. – 167 с.
3. *Саблук П. Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері.* К.: ННЦ, ІАЕ, 2011. – 61 с.
4. *Сільське господарство Тернопільської області. Статистичний щорічник.* Тернопіль, 2012.